

DE OPINIE VAN WIE ?

DE HOUDING VAN DE BELGEN TEGENOVER MIGRANTEN OPNIEUW BEKEKEN

Ann Carton (1)

De gegevens van dit artikel komen van een nationaal onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten en werden verzameld aan de hand van een gestandaardiseerde vragenlijst, afgenomen in een persoonlijk interview door getrainde interviewers. In dit artikel bekijken we de belangrijkste te verklaren variabele van het onderzoek nl. de houding tegenover migranten opnieuw maar deze keer in het licht van kenmerken van het interview en de interviewer.

Voor de totale bevraagde populatie vinden we een bevestiging van de stelling dat de opinie van de interviewer de opinie van de respondent beïnvloedt. Via loglineaire analyse hebben we deze samenhang tussen de houding van de interviewer en van de respondent beter kunnen afbakenen. Het zijn de oudere anomische respondenten, ongeacht hun niveau van opleiding, die het gevoeligst blijken te zijn voor de houding van de interviewer. Tot slot stelden we vast dat wanneer een interview verlopen is in een vlotte sfeer, de houding van de interviewer niet meespeelt.

1. SITUERING

In het onderzoek *Onbekend of onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten* (Billiet e.a., 1990) gebeurde de dataverzameling door middel van face to face interviews. De gestructureerde vragenlijst die daarbij gebruikt werd bevatte tal van vragen die peilden naar de houding t.a.v. verschillende elementen van het migrantenvraagstuk.

Een veel geuite kritiek op deze wijze van materiaalverzameling is dat de antwoorden die men bekomt mede bepaald worden door situationele kenmerken van het interview (o.a. interviewergedrag, interviewerkenmerken, vraagverwoording en opbouw van de vragenlijst). Bij de rapportering van de resultaten van het migrantenonderzoek wordt in verhouding tot vergelijkbaar onderzoek dan ook veel aandacht besteed aan de evaluatie van het materiaal dat verzameld werd. Zo wordt ondermeer de non-respons grondig geanalyseerd en wordt de overeenstemming van bepaalde steekproefverdelingen met bepaalde populatieverdelingen nagegaan. Bij de interpretatie van verklaringsmodellen wordt ook gewezen op de mogelijkheid dat verschillende responsfuncties mede verantwoordelijk zouden zijn voor bepaalde resultaten. Meer in het bijzonder wordt de mogelijkheid besproken dat de houding tegenover migranten van de hoger opgeleiden in feite wellicht omwille van een grotere gevoeligheid voor sociale wenselijkheid van deze groep minder verschilt van de houding van lager opgeleiden.

Naast de duiding van resultaten in functie van kenmerken van het antwoordproces gebeuren er ook wat we zouden noemen effectieve ingrepen. Zo worden op basis van een bepaalde operationele definitie van 'ja-zeggers' in een aantal analyses een veertigtal observaties (2,5%) weggelaten (Billiet, 1991).

In de lijn van deze aandacht voor de mogelijke invloed van kenmerken van de dataverzameling op de kwaliteit van de bekomen antwoorden kunnen nog een aantal bijkomende analyses gebeuren. De centrale vraag daarbij is in welke mate de belangrijkste te verklaren variabele van het onderzoek nl. de houding tegenover migranten, in verband kan gebracht worden met kenmerken van het interview en de interviewer.

---

2. ONDERZOEKSVRAAG

Met deze centrale vraag sluiten we aan bij het begrip 'interviewer-variantie' dat door Freeman en Butler gedefinieerd werd als "that portion of the total variance in responses to an interview item which can be attributed to differences among interviewers" (Freeman, Butler, 1976 : 79).

Een belangrijk onderscheid tussen de interviewers is ongetwijfeld de eigen opinie m.b.t. het onderwerp waarover er vragen gesteld worden. Concreet gaat het hier om de houding van de interviewer tegenover migranten. Dergelijk kenmerk is een rolafhankelijk kenmerk omdat het direct te maken heeft met de taak van het interviewen.

In de literatuur zijn er onderzoeksresultaten bekend waarbij de samenhang tussen de opinie van de interviewer en de antwoorden van de respondenten zowel bevestigd (Freeman, Butler, 1976; Hagenaars, Heinen, 1982; Loosveldt, 1986) als ontkend wordt (Hyman, 1954). De meeste resultaten wijzen wel in de richting dat interviewers antwoorden verkrijgen in overeenstemming met hun eigen opinie en dat die samenhang het sterkst is bij interviewers met een uitgesproken mening. Een bijkomende bevestiging van deze onderzoeksresultaten lijkt echter wenselijk.

Het is duidelijk dat op basis van de aanwezigheid van een dergelijke samenhang een negatieve evaluatie van de kwaliteit van de data moet gemaakt worden. Men kan zich hierbij de vraag stellen of door de voorbereiding en de opvolging van de interviewers de kwaliteit van de data op dit punt kan verbeterd worden.

3. DATA

Het interviewwerk voor het onderzoek werd gerealiseerd door 121 interviewers die 1860 toevallig geselecteerde respondenten uit Vlaanderen, Brussel, Wallonië en uit twee contrastgroepen Genk en Borgerhout ondervroegen in het najaar van 1989. De verdere analyse is gebaseerd op 100 interviewers waarvan er 20 aan het werk waren in Brussel, 45 in Vlaanderen en 35 in Wallonië. In totaal namen zij 1561 interviews af. De overige 21 interviewers die aan het werk waren in Genk of Borgerhout laten we hier buiten beschouwing.

De voorbereiding en de opvolging van de interviewers is echter anders verlopen naargelang de interviewer aan het werk was in Vlaanderen, Wallonië of Brussel. De organisatie van het veldwerk en de opvolging van de interviewers in Vlaanderen was in handen van het Centrum voor Dataverzameling en -analyse/Sociologisch Onderzoeksinstituut (K.U.Leuven) en in Brussel werden bijkomend twee supervisors ingeschakeld. De voorbereiding van de interviewers gebeurde tijdens een training, die een volledige dag in beslag nam. Tijdens die bijeenkomst werden de basisregels van het interviewen uitdrukkelijk gepresenteerd en werd de inhoud en de structuur van de vragenlijst grondig doorgenomen. Dit gebeurde onder andere door de interviewers zelf de vragenlijst te laten invullen. Hierdoor beschikken we per interviewer niet alleen over een aantal achtergrondkenmerken maar ook over informatie die ons toelaat zijn houding en beeldvorming tegenover migranten te bepalen.

De opvolging van het werk van de interviewers gebeurde o.a. door de drie eerste afgewerkte vragenlijsten te laten opsturen naar de supervisors van het veldwerk. Schriftelijk of telefonisch ontvingen de interviewers de nodige feedback.

Het veldwerk in Wallonië werd uitbesteed aan het intussen verdwenen onderzoeksbureau UNIOP-UNISOP. Tijdens een korte avondsessie werden met de interviewers een aantal afspraken gemaakt en werd de vragenlijst door de interviewers ingevuld. Voor wat betreft de opvolging en bijsturing van de interviewers stelden we echter vast dat het onderzoeksbureau duidelijk in gebreke is gebleven (Billiet e.a., 1990 : 24-27) (2).

Dit verschil in organisatie laat toe na te gaan of de wijze waarop het veldwerk wordt georganiseerd de kwaliteit van de data mede bepaalt.

4. DE SAMENHANG TUSSEN DE OPINIE VAN DE RESPONDENT EN DE OPINIE VAN DE INTERVIEWER

Op basis van de items 'België had eigenlijk nooit gastarbeiders binnen mogen halen; Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen; Gastarbeiders zijn een gevaar voor de tewerkstelling van de Belgen; De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid; In sommige buurten doet de overheid meer voor de migranten dan voor de Belgen' werd de schaal NEGOUT geconstrueerd die weergeeft in welke mate de Belgen negatief staan tegenover migranten. Het gaat om dezelfde items die in het oorspronkelijke onderzoek werden gebruikt.

Uitgaande van de oorspronkelijke categorieën van de negatieve houding (Billiet e.a., 1990 : 110-111) hebben we NEGOUT herleid tot twee klassen : de eerste groep, NEG₀ omvat de respondenten met ofwel een uitgesproken positieve houding ofwel een gemengde houding van eerder positief naar eerder negatief. De respondenten in NEG₁ houden er een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten op na.

Voor het vaststellen van de negatieve houding bij de interviewers hebben we niet volledig de identieke werkwijze toegepast als bij de respondenten daar we slechts 10 interviewers vinden met een uitgesproken negatieve houding die samen 129 respondenten hebben ondervraagd. Dit zou slechts om 8,4% van de afgenomen interviews gaan. We opteerden voor volgende werkwijze : de oorspronkelijke categorieën van de negatieve houding werden eveneens herleid tot twee klassen maar INEG₀ bevat de interviewers met een positieve tot matig positieve houding en INEG₁ de interviewers met een matig negatieve tot uitgesproken negatieve houding.

Deze negatieve houding vinden we terug bij 34% van de interviewers en samen hebben zij 522 respondenten ondervraagd of m.a.w. 34,4% van de interviews.

Alvorens kan worden nagegaan of de opinie van de interviewers samenhangt met de opinie van de respondenten dient eerst bekeken te worden of de interviewers met verschillende houding vergelijkbare groepen respondenten hebben geïnterviewd. Daartoe hebben we een aantal achtergrondkenmerken van de respondenten zoals leeftijd, opleiding en geslacht in verband gebracht met de houding van de interviewer. In navolging van het onderzoeksrapport (Billiet e.a., 1990) hebben we de variabele leeftijd herleid tot twee categorieën : +45 jaar en -45 jaar en de opleiding valt uiteen in Opl₀ : geen diploma, lager onderwijs, lager secundair onderwijs, lager secundair beroepsonderwijs, lager technisch secundair, lager algemeen vormend secundair en hoger beroepsonderwijs; Opl₁ : hoger technisch secundair, hoger algemeen vormend secundair, niet-universitair hoger en universitair onderwijs.

Op niveau 0,05 zijn deze bivariate relaties niet significant. Interessanter echter is wanneer deze verschillende kenmerken gecombineerd worden tot een nieuwe variabele en wanneer deze dan in verband gebracht wordt met de houding van de interviewer. Uit de onderstaande tabel blijkt dat er geen significante relatie kan gevonden worden.

Tabel 1. Combinatie leeftijd, opleiding, geslacht respondenten met de houding van de interviewer (percentages, gewogen totale steekproef, de totalen zijn afgerond tot op de eenheid)

		INEG ₀	INEG ₁
1.	-45j, Opl ₀ , M	12,5	13,0
2.	-45j, Opl ₀ , V	12,8	14,1
3.	-45j, Opl ₁ , M	16,5	17,4
4.	-45j, Opl ₁ , V	14,3	12,7
5.	+45j, Opl ₀ , M	14,9	12,7
6.	+45j, Opl ₀ , V	16,8	20,0
7.	+45j, Opl ₁ , M	6,2	5,4
8.	+45j, Opl ₁ , V	5,8	4,5
		n = 1.017	n = 506
N = 1.523, X ² = 5,758, df = 7, p = 0,568			

We besluiten dat de interviewers met verschillende houding vergelijkbare respondentengroepen m.b.t. een aantal relevante achtergrondkenmerken hebben ondervraagd. Het is bijgevolg zinvol door te gaan met de vraag of de opinie van de interviewers samenhangt met de opinie van de respondenten.

4.1. Opinie interviewer en respondent

Eerst wordt deze samenhang behandeld op het niveau van de totale gewogen steekproef (3).

Tabel 2. Relatie opinie interviewer en respondent (percentages, totalen afgerond tot op de eenheid)

INTERVIEWERS		
RESPONDENTEN	INEG ₀	INEG ₁
NEG ₀	75,8	69,7
NEG ₁	24,2	30,3
	n = 1.022	n = 507
N = 1.529, X ² = 6,658, df = 1, p = 0,01		

Uit de tabel blijkt duidelijk dat de 34 interviewers met een matig negatieve tot uitgesproken negatieve houding significant meer respondenten met een uitgesproken negatieve houding hebben ondervraagd (4). Bij de bepaling van die samenhang wordt enkel rekening gehouden met de richting van de opinie. Schuman en Presser (1981 : 231-234) maken echter een onderscheid tussen de richting van een opinie (van uitgesproken voor naar uitgesproken tegen) en de sterkte van een opinie, dit is de mate waarin de respondent bij het probleem betrokken is. De vraag kan dan ook gesteld worden of een samenhang terug te vinden is met de opiniesterkte.

4.2. Opiniesterkte interviewer en houding respondent

Om los van de opinierichting de mate van betrokkenheid bij het migrantenprobleem na te gaan werd vooraleer de eerste vraag over migranten werd gesteld via een gesloten vraag nagegaan welk probleem in België de respondent als het meest belangrijke beschouwde. Onder de vermelde problemen vindt men 'het aantal vreemdelingen'. Na het gedeelte over de migranten en na de vragen over het stemgedrag werd opnieuw via een gesloten vraag met twaalf mogelijke antwoorden waaronder 'de gastarbeiders', nagegaan welke drie problemen voor de betrokkenen van belang zijn bij de keuze van een politieke partij (Billiet e.a., 1991 : 180-182). De respondenten en de interviewers die bij één van deze twee vragen 'het aantal vreemdelingen' of 'de gastarbeiders' als antwoord gaven beschouwen we als diegenen met een sterke betrokkenheid op de migrantenproblematiek. Uit het onderzoeksrapport weten we dat de Brusselaars met een uitgesproken negatieve houding een sterke betrokkenheid vertonen en dat dit eveneens het geval is voor de Vlamingen en de Walen maar op een heel wat lager niveau. We gingen dit eveneens na voor de totale groep van interviewers en dit ligt in dezelfde lijn : 12,9% van de interviewers met een positieve houding voelt zich sterk betrokken op de migrantenproblematiek tegenover 24,2% bij de interviewers met een negatieve houding. Op basis daarvan maakten we een nieuwe variabele STERK waarbij STERK₀ staat voor de positief ingestelden en zonder sterke betrokkenheid, STERK₁ voor de negatieve en sterk betrokken interviewers en STERK_r is een restcategorie. Verwacht wordt dat voornamelijk bij STERK₁ het percentage respondenten met een negatieve houding hoog zal zijn. De onderstaande tabel spreekt deze verwachting niet tegen.

Tabel 3. Relatie opiniesterkte interviewers en houding respondenten (percentages, totalen afgerond tot op de eenheid)

INTERVIEWERS			
RESPONDENTEN	STERK ₀	STERK ₁	STERK _r
NEG ₁	25,5 n = 1.191	43,7 n = 77	23,1 n = 178
N = 1.446, X ² = 13,485, df = 2, p = 0,001			

Interviewers met een negatieve opinie hebben significant meer respondenten met een uitgesproken negatieve houding ondervraagd. Hiermee vinden wij een bevestiging dat interviewers met een uitgesproken mening antwoorden verkrijgen in overeenstemming met hun eigen opinie.

Tot nu toe hebben wij de analyse gevoerd voor de totale gewogen steekproef. We vermeldden reeds dat de voorbereiding en de opvolging van de interviewers in Vlaanderen, Brussel en Wallonië niet op volledig identieke wijze is verlopen. Wij stelden hierbij de vraag of het type van veldwerk in verband kan gebracht worden met de kwaliteit van de verkregen data. In wat volgt bekijken wij bijgevolg nogmaals de samenhang tussen de houding van de respondent en de interviewer en de opiniesterkte van de interviewer met de houding van de respondent maar ditmaal per regio.

4.3. Opinie interviewer en respondent naar regio

De Vlaamse en Brusselse interviewers bekomen ongeacht hun eigen opinie evenveel respondenten met een positieve en uitgesproken negatieve houding tegenover migranten. Anders is het gesteld bij de Waalse interviewers. De interviewers met een negatieve houding bekomen significant meer respondenten met een uitgesproken negatieve houding.

Tabel 4. Opinie interviewers en respondenten (in percentages, totalen niet gewogen steekproef per regio)

INTERVIEWERS						
RESP.	BRUSSEL		VLAANDEREN		WALLONIE	
	INEG ₀	INEG ₁	INEG ₀	INEG ₁	INEG ₀	INEG ₁
NEG ₁	30,5 n = 351	23,2 n = 69	23,2 n = 423	27,2 n = 213	24,0 n = 304	36,9 n = 179
	X ² = 1,482, df = 1 p = 0,223		X ² = 1,263, df = 1 p = 0,261		X ² = 9,088, df = 1 p = 0,003	

4.4. Opiniesterkte interviewer en houding respondent naar regio

Wanneer de opiniesterkte wordt uitgesplitst naar regio stellen wij vast dat de interviewers met een negatieve houding en een sterke betrokkenheid op de problematiek allemaal terug te vinden zijn in Wallonië. Gegeven deze samenhang kunnen we echter het effect van de sterkte en de regio niet onderscheiden en kunnen we geen uitspraak doen over het effect op het anders organiseren van het veldwerk in Wallonië.

5. OPINIE VAN DE INTERVIEWER : BIJKOMENDE VERKLARINGSKRACHT ?

In het onderzoeksrapport (Billiet e.a., 1990 : 158-179) werd met behulp van de loglineaire analyse (factor-respons modellen) vastgesteld dat de factoren leeftijd, opleidingsniveau, anomie en al of niet islamieten in de woonbuurt een belangrijke rol spelen bij de verklaring van een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten. Door het betrekken van de dimensie opinie interviewer kan de vraag gesteld worden of de factor 'interviewer' een bijkomende verklaringskracht heeft in het model en of bepaalde gerapporteerde bevindingen wijzigen of genuanceerd moeten worden.

In eerste instantie wordt de analyse terug uitgevoerd op de totale gewogen steekproef. Daarbij wordt de responsvariabele NEGOUT herleid tot de twee

reeds vermelde categorieën NEG_0 en NEG_1 (afgekort als N_0 en N_1) en $INEG_0$ en $INEG_1$ worden respectievelijk afgekort naar I_0 en I_1 . L_0 en L_1 omvat resp. jonger en ouder dan 45 jaar. O_0 en O_1 resp. de laag en hoogopgeleide respondenten en tot slot A_0 en A_1 de niet anomische en min of meer anomische respondenten. De factor islamieten in de buurt wordt buiten beschouwing gelaten daar we nu reeds vier variabelen in de analyse betrekken.

5.1. Factorrespons model voor de totale steekproef

Daar we telkens vier dichotome variabelen en een responsvariabele betrekken in de analyse kunnen er heel wat verschillende modellen getest worden. Om het probleem van de identificatie en de selectie van het best passend model op te lossen maken we gebruik van Akaike's Informatie Criterium. Het model met de minimale AIC schatting minimaliseert de afstand tussen het gekozen model en het onbekende ware model in de populatie (Sakamoto et al., 1982; Sakamoto, 1986; Daemen, 1988; Swyngedouw, 1990; Billiet et al., 1990) (5). Het gebruik van AIC lost niet alle problemen op. Soms bekomen we verscheidene modellen waarvan de AIC's zo dicht op elkaar aansluiten dat nog geen uitsluitsel over het meest aannemelijke model mogelijk is. In zo'n geval worden de afzonderlijke effectparameters gecontroleerd om na te gaan welke eventueel nog uitgesloten kunnen worden. Tegelijk wordt gekeken welke effecten in alle best passende modellen terugkeren. Op die manier kunnen we bepalen welk van deze modellen gekozen mag worden. We zullen telkens de vijf beste modellen weergeven. Aangezien het hier om factor-respons modellen gaat is de interactie tussen de factoren onderling (ILAO) in alle modellen aanwezig (Upton, 1978 : 81-82).

Op basis van de tabel weergegeven in bijlage 1 kunnen we een loglineaire analyse uitvoeren om het best passende model in de populatie te vinden en de populatieparameters onder dit model te schatten. In tabel 5 vinden we de vijf best passende modellen terug. Dit betekent dat de kans van deze vijf modellen, dat de geobserveerde kansverhoudingen afkomstig zijn uit de populatie waar een model van toepassing is, vrij groot is.

Tabel 5. De vijf meest aannemelijke factor-responsmodellen

Model	L ²	Prob.	df.	AIC
1. NIL,NO,NIA,ILOA	5,60	0,779	9	9127,02
2. NIL,NIA,ILOA	7,89	0,639	10	9127,31
3. NIL,NO,NA,ILOA	9,09	0,524	10	9128,51
4. NIL,NO,NIA,NLA,ILOA	5,25	0,730	8	9128,67
5. NIL,NIA,NOA,ILOA	5,30	0,726	8	9128,72

Het interactie-effect NIL en NIA vinden we terug in de vijf modellen en het relatie-effect NO in vier van de vijf. Dit wijst erop dat deze effecten wel degelijk in het model moeten opgenomen worden. Vanuit onze vraagstelling gaat de voorkeur uit naar het eerste model maar met één vrijheidsgraad minder is het echter iets minder eenvoudig dan het derde model. Het heeft echter wel een iets grotere probabieliteit. Bij de berekening van de geschatte effectparameters stellen we echter wel vast dat het relatie-effect NI net niet significant is; in tegenstelling tot het interactie-effect NIA (niveau 0.05) en NIL (niveau 0,01).

De voornaamste geschatte effectparameters onder het eerste model zijn :

$$(\beta_{11}^N)^2 = 0,277$$

$$(\beta_{11}^{NI})^2 = 1,128$$

$$(\beta_{11}^{NL})^2 = 1,474$$

$$(\beta_{11}^{NO})^2 = 0,627$$

$$(\beta_{11}^{NA})^2 = 2,528$$

$$(\beta_{11}^{NIL})^2 = (\beta_{10}^{NIL})^2 = 0,808$$

$$(\beta_{11}^{NIA})^2 = (\beta_{10}^{NIA})^2 = 0,848$$

$$(\beta_{10}^{NI})^2 = 0,887$$

$$(\beta_{10}^{NL})^2 = 0,678$$

$$(\beta_{10}^{NO})^2 = 1,594$$

$$(\beta_{10}^{NA})^2 = 0,395$$

$$(\beta_{10}^{NIL})^2 = (\beta_{11}^{IIL})^2 = 1,237$$

$$(\beta_{10}^{NIA})^2 = (\beta_{11}^{IAI})^2 = 1,179$$

De grootte van de parameters geeft een goed beeld van hun netto-effect. Het gaat hier immers telkens om het effect van een factor waarbij gecontroleerd wordt voor alle andere factoren. Naarmate een parameter kleiner is dan 1 zal de kans op een negatieve houding in verhouding tot de kans op een positieve houding, in de specifieke conditie waarop de parameter betrekking heeft, kleiner worden en wanneer een parameter groter is dan 1 neemt de kansverhouding toe.

Analoog met het gevonden model in het onderzoeksrapport (Billiet e.a., 1990 : 174), weliswaar zonder de opname van de factor islamieten in de buurt, gaat het

sterkste effect uit van anomie, dan volgt het opleidingsniveau en de leeftijd. Bijkomend vinden we echter ook enerzijds de interactie met houding interviewer en leeftijd én anderzijds houding interviewer en anomie.

In de onderstaande tabel hebben we aan de hand van de geschatte effectparameters de geschatte kansen binnen de verschillende combinaties van de onafhankelijke variabele uitgewerkt.

Tabel 6. Volgens het model in de populatie geschatte kansen op een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten (N_1) naar niveau van anomie, opleiding, leeftijd en houding van de interviewer (in percentages)

		I_0		I_1	
		L_0	L_1	L_0	L_1
A_0	O_0	13,3	17,8	8,4	23,3
	O_1	5,7	7,9	3,5	10,7
A_1	O_0	41,3	50,0	44,8	73,0
	O_1	21,7	28,2	24,2	51,6

Ook hier neemt de kans op een uitgesproken negatieve houding beduidend toe wanneer de respondent ouder is dan 45 jaar, laag opgeleid is en zich anomisch voelt. Maar door het betrekken van de houding van de interviewer komen we ook nog tot een andere vaststelling. Een respondent ouder dan 45 jaar, laag opgeleid en anomisch heeft een kans van 50% op een uitgesproken negatieve houding wanneer die ondervraagd wordt door een interviewer met een positieve houding maar die kans stijgt tot 73% wanneer die respondent met dezelfde kenmerken ondervraagd wordt door een interviewer met een negatieve houding. Diezelfde stijging van een kans op een negatieve houding vinden we terug bij de hogeropgeleiden, van 28,2 naar 51,6%.

Wanneer we enkel de jongere leeftijdsgroep nemen, ongeacht rekening te houden met opleidingsniveau en anomie, dan vinden we geen spectaculaire verschillen of die respondenten nu ondervraagd zijn door een interviewer met een positieve of negatieve houding. Het is dit verschil tussen de leeftijden dat het interactie-effect NIL bepaalt.

De uitwerking van één combinatie van het interactie-effect NIA toont aan dat wanneer een anomische respondent, ongeacht zijn leeftijd of opleiding, een grotere kans heeft op een uitgesproken negatieve houding wanneer die ondervraagd is geweest door een interviewer met negatieve houding dan wanneer een interviewer met een positieve houding het interview heeft afgenomen.

Wanneer een interviewer met een positieve houding een oudere laagopgeleide niet-anomische respondent ondervraagt dan is zijn kans op een uitgesproken negatieve houding 17,8%. Deze kans stijgt tot 50% wanneer het gaat om een anomische respondent, een kansstijging van 32,2%. Wanneer een interviewer met een negatieve houding een oudere laagopgeleide niet-anomische respondent ondervraagt dan is zijn kans op een uitgesproken negatieve houding 23,3% maar die kans stijgt tot 73% wanneer het gaat om een oudere laagopgeleide maar anomische respondent of met andere woorden een stijging van 49,7%.

Deze bevindingen wijzen er alvast op dat de samenhang tussen houding van de interviewer en de respondent zeker niet veralgemeend mag worden naar alle respondenten. Het zijn vooral de oudere, anomische respondenten, ongeacht opleidingsniveau die blijkbaar meer onderhevig zijn aan de houding van de interviewer.

In dit model werd in tegenstelling met de analyse in 'Onbekend of Onbemind?' (Billiet e.a., 1990) weliswaar geen rekening gehouden met het al of niet hebben van islamieten in de woonbuurt, maar de percentages kunnen alvast wijzen op een overschatting van de kans op een uitgesproken negatieve houding bij de oudere, anomische, laagopgeleide respondenten.

5.2. Factorrespons model naar regio

In een volgende stap willen we ook rekening houden met de regio. Een significante samenhang tussen de houding van de interviewer en respondent vonden we immers enkel terug in Wallonië (zie tabel 4). We hebben achtereenvolgens een loglineaire analyse uitgevoerd voor Brussel, Vlaanderen en Wallonië waarbij we werkten met de niet gewogen steekproeven (zie voetnoot 3) en dezelfde responsvariabelen en afhankelijke variabelen als in de voorgaande analyse. In de onderstaande tabel geven we voor Brussel het model volgens het laagste AIC criterium. Voor Wallonië en Vlaanderen werd telkens geopteerd voor het 2e beste model met 11 vrijheidsgraden, daar het in beide regio's hetzelfde is.

Tabel 7. Factorresponsmodel naar regio

	Model	L ²	Prob.	df.	AIC
Brussel (N = 408)	NLO,NLA,ILOA	5,47	0,857	10	2404,39
Vlaanderen (N = 617)	NIL,NA,ILOA	11,09	0,435	11	3775,23
Wallonië (N = 466)	NIL,NA,ILOA	9,78	0,550	11	2907,35

Het model voor Brussel bevat geen effecten die verwijzen naar de relatie NI. Wanneer we de vijf beste modellen bekijken vinden we slechts in één model het relatie-effect NI terug. Bij de berekening van de geschatte effectparameters stellen we echter vast dat dit effect niet significant is. Met andere woorden, in Brussel kan de houding van de respondent niet bijkomend verklaard worden door de houding van de interviewer.

In Vlaanderen en Wallonië ligt dit anders. Voor beide regio's opteerden we voor het model dat het interactie-effect houding respondent, interviewer en leeftijd respondent bevat. Bij de berekening van de geschatte effectparameters vinden we verder dat het relatie-effect NI in Wallonië groter is dan in Vlaanderen nl. 1,353 t.o.v. 1,119, het interactie-effect houding van de interviewer en leeftijd is er wel lager. In bijlage 2 worden de geschatte effectparameters en de uitgewerkte combinaties voor Vlaanderen en Wallonië weergegeven. Uit de tabel kan men aflezen dat in Vlaanderen een stijging van 17,44% bestaat wanneer een oudere anomische respondent ondervraagd wordt door een interviewer met een negatieve houding. In Wallonië is deze stijging sterker nl. 25,31%. Bij de oudere niet-anomische respondenten bestaat deze stijging eveneens maar bedraagt rond de 10% in Vlaanderen en Wallonië.

6. OP ZOEK NAAR EEN INTERPRETATIE...

De voorgaande vaststellingen doen ons ook even stilstaan bij het concept zelf van de vragenlijst. Tijdens de voorbereiding van de interviewers wordt gewezen op het onderscheid tussen vragen naar feiten en vragen naar houdingen en opinies. Bij vragen naar feiten dient de interviewer het juiste, ware antwoord te achter-

halen. Deze vragen zijn voor de respondenten doorgaans makkelijker te beantwoorden, tenzij ze vallen onder de categorie van de sociaal bedreigende vragen en de respondent weerstand biedt om het juiste antwoord te geven en eerder gaat in de richting van een sociaal wenselijk antwoord. Bij vragen naar houdingen bestaat er geen juist of verkeerd antwoord, de interviewer probeert echter wel de persoonlijke mening van de respondent te weten te komen. Wanneer bij dit soort vragen onduidelijkheden rijzen en de respondent uitleg vraagt, wordt aan de interviewer geleerd dat hij de vraag, zoals ze er staat, dient te herhalen. Wanneer de respondent dan nog niet kan antwoorden is het niet ondenkbeeldig dat de interviewer wat uitleg gaat verschaffen in zijn eigen bewoordingen en hier ontstaat meteen het gevaar dat tijdens deze uitleg ook een eigen mening wordt gegeven. Niet elke respondent zal hieraan onderhevig zijn natuurlijk, maar zoals de gegevens uitwijzen voor de totale steekproef blijkt de groep van de oudere anomische laagopgeleide respondenten wel zeer sterk onderhevig te zijn aan de houding van de interviewer.

Deze hypothese kunnen we toetsen met gegevens die eveneens opgenomen waren in de vragenlijst. Na elk interview diende de interviewer immers nog een aantal algemene vragen te beantwoorden i.v.m. de sfeer van het afgenomen interview. De combinatie van de vragen "Hebt U bij de respondent weerstand ondervonden bij het beantwoorden van sommige vragen ?" en "Heeft de respondent vragen ter verduidelijking gesteld ?" kunnen we beschouwen als momenten waar de interviewers op een adequate manier dienen te reageren. Een interview waar de interviewer geen weerstand ondervond én waar geen vragen ter verduidelijking werden gesteld kunnen we beschouwen als een interview dat verlopen is in een 'vlotte sfeer'. Daaronder valt 69% van de interviews. Daartegenover staat de 'stroevlere sfeer' waar het interview minder vlot verliep en waar wel degelijk momenten voorkwamen waar de eigen opinie van de interviewer eventueel kan meespelen (31%).

In de onderstaande tabel bekijken we eerst even bij welk type van respondenten de sfeer vlot of eerder stroever was.

Tabel 8. Sfeer interview naar leeftijd, opleiding, niveau anomie en houding tegenover migranten (percentages)

KENMERKEN RESPONDENT	SFEER.INTERVIEW		prob
	VLOT	STROEF	
> 45 jaar	39,7	51,9	0,000
laag opgeleid	55,2	64,1	0,001
anomisch	45,7	60,1	0,000
neg.houd.migr.*	24,1	31,1	0,004

* uitgesproken negatieve houding tegenover migranten.

Het is telkens bij de oudere, de laagopgeleide, de anomische respondenten dat we de sfeer als eerder stroef kunnen omschrijven. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de minder vlotte sfeer hoger ligt bij de respondenten met een uitgesproken negatieve houding daar een combinatie van een hogere leeftijd met een lage opleiding en een gevoel van machteloosheid een sterkere kans biedt op een uitgesproken negatieve houding (zie hoger).

In een tweede stap hebben we nagegaan, uitgaande van de sfeer van het interview, welke de samenhang is tussen de houding van de interviewer en de houding van de respondent. Verwacht wordt dat daar waar de sfeer als vlot kan omschreven worden, er ook geen samenhang kan gevonden worden tussen de opinie van de interviewer en van de ondervraagde.

Conform met de verwachtingen vinden we bij een vlot verlopen interview de invloed van de houding van de interviewer niet terug. Bij een interview dat verlopen is in een stroevlere sfeer en waarbij de houding van de interviewer negatief is vinden we echter meer respondenten met een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten. Hierbij past echter de volgende kanttekening: in een minder vlotte interviewsfeer bekommt een interviewer met een positieve houding echter een zelfde percentage respondenten met een uitgesproken negatieve houding als in de vlotte sfeer. Met andere woorden een negatieve houding van de interviewer versterkt de negatieve houding bij de respondenten, maar een positieve houding van de interviewer betekent geen verhoging van de positieve houding bij de respondenten wanneer het interview verlopen is in een stroevlere sfeer.

Tabel 9. Sfeer interview naar houding interviewer en uitgesproken negatieve houding respondent (percentages, totalen afgerond tot op de eenheid)

HOUDING INTERV	SFEER.INTERVIEW			
	VLOT		STROEF	
	INEG ₀	INEG ₁	INEG ₀	INEG ₁
HOUDING.RESP NEG ₁	23,2 n = 697	25,9 n = 351	26,9 n = 314	39,7 n = 152
prob	X ² = 0,895, df = 1 p = 0,344		X ² = 7,875, df = 1 p = 0,005	

7. TIJD VOOR CONCLUSIES

Op het niveau van de totale steekproef stelden we enerzijds een samenhang vast tussen de opinie van de interviewer en de respondent en anderzijds dat deze samenhang ook wordt teruggevonden wanneer eveneens wordt rekening gehouden met de opiniesterkte van de interviewer. Deze vaststelling betekent een bevestiging van de stelling dat de opinie van de interviewer de opinie van de respondent beïnvloedt. Wanneer wij echter ook rekening houden met de regio van de interviews en interviewers dan moeten enkele nuanceringen worden aangebracht. De vermelde relaties zijn immers niet terug te vinden in Vlaanderen en Brussel maar enkel in Wallonië.

Via loglineaire analyse hebben we deze samenhang tussen de houding van de interviewer en van de respondent beter kunnen afbakenen. Het zijn de oudere anomische, ongeacht hun niveau van opleiding die het gevoeligst blijken te zijn voor de houding van de interviewer. In een tweede stap bemerkten we echter dat het effect van de interviewer in Brussel afwezig blijft en dit in tegenstelling met Vlaanderen en Wallonië. In deze regio's stellen we een interactie-effect met de leeftijd vast. De berekening van de geschatte effectparameters wijst erop dat er in Wallonië een sterkere kansstijging dan in Vlaanderen bestaat op een negatieve houding tegenover migranten wanneer een oudere anomische respondent ondervraagd wordt door een interviewer met een negatieve houding.

De analyses wijzen er alvast op dat de kans op een uitgesproken negatieve houding zoals die weergegeven is in het onderzoeksrapport (Billiet e.a., 1990)

voor een stuk overschat zijn doordat geen rekening werd gehouden met de factor interviewer. Vooral het effect van leeftijd en anomie lijken te sterk te zijn. Tot slot werd verwacht dat daar waar de sfeer van het interview als vlot kon omschreven worden, de houding van de interviewer tegenover migranten niet zou meespelen in de bepaling van de houding van de respondent. Deze hypothese kon bevestigd worden door de gegevens. Het percentage uitgesproken negatieve houdingen ligt het hoogst wanneer de interviewer er zelf een negatieve houding op nahoudt en weerstand ondervond en/of verduidelijkingen moest geven bij bepaalde vragen.

VOETNOTEN

- (1) Met oprechte dank aan Dr. G. Loosveldt voor het kritisch nalezen van de tekst en de referees van het Tijdschrift voor hun bijkomende waardevolle bedenkingen.
- (2) Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de aanwerving, training van de interviewers en verloop van het veldwerk, zie het onderzoeksrapport.
- (3) Voor de analyses die gelden voor de totale bevraagde populatie wordt gebruik gemaakt van een gewogen steekproef. Deze weging is noodzakelijk daar Brussel sterk en Wallonië iets oververtegenwoordigd zijn t.o.v. Vlaanderen. De toegepaste weegfactoren zijn de volgende: Vlaanderen 1.475; Wallonië 0.961 en Brussel 0.303. Voor de analyses op regionaal niveau worden de niet gewogen steekproeven per regio gehanteerd.
- (4) Bij de toegepaste chikwadraattoets past de volgende opmerking. De assumptie bij deze toets is namelijk dat de gegevens onafhankelijk zijn. Dit kan hier uiteraard het geval niet zijn daar meerdere respondenten door dezelfde interviewer ondervraagd zijn. In paragraaf 4 wezen we er echter op dat interviewers met verschillende houding vergelijkbare respondentengroepen hebben ondervraagd.
- (5) Binnen het Centrum voor Dataverzameling en -analyse werd door L. Daemen een computerprogramma ontwikkeld (LOG_SCAN)² dat alle mogelijke modellen aftast, de noodzakelijke statistieken waaronder de AIC's berekent en vervolgens de modellen sorteert in volgorde van grootte van het AIC te beginnen met het minimum (het MAICE-model).

BIBLIOGRAFIE

- Anderson, B., B. Silver, P. Abramson (1988) 'The effects of the role of the interviewer on race-related attitudes of black respondents in SRC/CPS national election studies', *Public Opinion Quarterly*, 52 : 289-324.
- Billiet, J., G. Loosveldt, L. Waterplas (1984) *Het survey-interview onderzocht. Effecten van het ontwerp en gebruik van vragenlijsten op de kwaliteit van de antwoorden*. Leuven : K.U.Leuven, S.O.I., Afdeling Sociologische Theorie en Methoden.
- Billiet, J., A. Carton, R. Huys (1990) *Onbekend of Onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*. Leuven : K.U.Leuven, S.O.I.
- Billiet, J. (1991) *Social Cognition and the Requirements of a Pragmatic Theory of Question Wording, Form and Context Effect in Social Surveys*. Leuven : K.U.Leuven, Centrum voor Dataverzameling en -analyse.
- Carton, A. (1991) *Over interviewen gesproken. Handleiding bij de training van interviewers*. Leuven : K.U.Leuven, S.O.I.-I.S.P.O.
- Daemen, L. (1988) *LOG_SCAN: A program to select log-linear models by minimizing Akaike's Information Criterion. Version 1.0*. Leuven : K.U.Leuven, Department of Sociology.
- Delamater, J.D. (1974) 'Methodological issues in the study of premarital sexuality', *Sociological Methods and Research*, 3 : 30-61.
- Dijkstra, W., J. Ormel, G. Van de Willige (1979) 'Oorzaken van interviewer-variantie in survey-onderzoek', *Mens en Maatschappij*, 3 : 270-291.
- Freeman, J., E. Butler (1976) 'Some sources of interviewer variance in surveys', *Public Opinion Quarterly*, 40, 1 : 79-91.
- Hagenaars, J.A., T.G. Heinen (1980) 'Analyse van contingentietabellen met behulp van het Log-lineaire Model', pp. 185-258 in J. Segers, J. Hagenaars (red.), *Sociologische onderzoeksmethoden II*. Assen : Van Gorcum.
- Hagenaars, J.A., T.G. Heinen (1982) 'Effects of role-independent interviewer characteristics on responses', pp. 91-130 in W. Dijkstra, J. Van der Zouwen, *Response behavior in survey-interviews*. London : Academic Press.
- Loosveldt, G. (1982) 'Proeve van onderzoek naar de kwaliteit van gegevens bekomen via het survey-interview', *Tijdschrift voor Sociologie*, 3(3) : 213-228.
- Loosveldt, G. (1986) 'Kwaliteitscontrole van survey-data. Effecten van het interviewergedrag', *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 40(4) : 445-460.

- Schuman, H., S. Presser (1981) *Questions and answers in attitude surveys : experiments on question form, wording and context*. New York : Academic Press.
- Silver, B., B. Abramson, B. Anderson (1986) 'Overreporting of voting in American National Elections', *Public Opinion Quarterly*, 50 : 228-239.
- Swyngedouw, M., (1990) *De keuze van de kiezer. Naar een verbetering van de schattingen van verschuivingen en partijvoorkeur bij opeenvolgende verkiezingen en peilingen*. Leuven/Rotterdam : SOI/BMG.
- Sudman, S., N. Bradburn (1974) *Response Effects in Surveys : A Review and Synthesis*. Chicago : Aldine.

BIJLAGE 1

Waargenomen kansverhoudingen "uitgesproken negatieve houding tegenover migranten" tegen "geen uitgesproken negatieve houding" (N_1/N_0) naar niveau van anomie (A), opleiding (O), leeftijd (L) en houding van de interviewer (I) (getallen afgerond tot op de eenheid).

		I_0		I_1		
		L_0	L_1	L_0	L_1	L_1
A_0	O_0	10/83	14/83	4/41	7/40	
	O_1	25/199	7/74	8/111	5/27	
A_1	O_0	58/102	88/129	36/49	70/44	
	O_1	27/57	11/25	6/21	12/5	

BIJLAGE 2

De voornaamste geschatte effectparameters voor het model in Vlaanderen :

$$(\beta_1^N)^2 = 0,310$$

$$(\beta_{11}^{NI})^2 = 1,119$$

$$(\beta_{11}^{NL})^2 = 1,613$$

$$(\beta_{11}^{NA})^2 = 2,381$$

$$(\beta_{110}^{NIL})^2 = (\beta_{101}^{NIL})^2 = 0,785$$

$$(\beta_{10}^{NI})^2 = 0,893$$

$$(\beta_{10}^{NL})^2 = 0,62$$

$$(\beta_{10}^{NA})^2 = 0,42$$

$$(\beta_{100}^{NIL})^2 = (\beta_{111}^{NIL})^2 = 1,274$$

Volgens het model in de populatie geschatte kansen op een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten (N_1) naar niveau van anomie, leeftijd en houding van de interviewer (in percentages) Vlaanderen.

		I_0		I_1		
		L_0	L_1	L_0	L_1	L_1
A_0		8,41	12,83	6,62	23,04	
A_1		34,24	45,49	28,67	62,93	

De voornaamste geschatte effectparameters voor het model in Wallonië :

$$(\beta_{11}^{N})^2 = 0,293$$

$$(\beta_{11}^{N I})^2 = 1,353$$

$$(\beta_{11}^{N L})^2 = 1,055$$

$$(\beta_{11}^{N A})^2 = 2,554$$

$$(\beta_{11}^{N I L})^2 = (\beta_{10}^{N I L})^2 = 0,801$$

$$(\beta_{10}^{N I})^2 = 0,739$$

$$(\beta_{10}^{N L})^2 = 0,807$$

$$(\beta_{10}^{N A})^2 = 0,392$$

$$(\beta_{10}^{N I L})^2 = (\beta_{11}^{N I L})^2 = 1,248$$

Volgens het model in de populatie geschatte kansen op een uitgesproken negatieve houding tegenover migranten (N_1) naar niveau van anomie, leeftijd en houding van de interviewer (in percentages) Wallonië.

	I_0		I_1	
	L_0	L_1	L_0	L_1
A_0	7,88	6,69	9,13	16,98
A_1	35,77	31,83	39,56	57,14